

Laudatio voor Bärbel Jänicke

Bij de uitreiking van de Else Ottenprijs van het Nederlands Letterenfonds

23 maart 2021

Op 16 november 2018 ontving ik een mailtje dat begon met de woorden: ‘Mijn naam is Bärbel Jänicke en ik vertaal uw boek *De geest uit de fles* in het Duits.’ Helemaal onbekend was mij dat niet, maar tot op dat moment hadden Bärbel en ik nog geen contact gehad. Intussen, zo schreef zij, is ‘de vertaling zo goed als af en door Nina Krause geredigeerd. U vindt het bestand in de bijlage.’

Dat is voor een auteur – vooral voor één die nog niet zo heel veel vertaald is – een spannend moment. Voor zover je als schrijver je eigen tekst *bent* (waar, met het denken van Jacques Derrida in het achterhoofd, overigens best over te twisten valt), vormt een vertaling een spiegel waarin je weliswaar jezelf herkent, maar dan wel in héél andere kleren dan je zelf ooit dragen zou. Of beter gezegd: waarin je je, áls je ze aantrekt, nooit helemaal jezelf voelt. Zelfs wanneer je een andere taal vloeiend spreekt (wat in mijn geval in het Duits helaas niet zo is), dan nog beweeg je je er bij lange na niet zo gemakkelijk in als in je moedertaal.

Met een mengsel van spanning en voorzichtigheid opende ik dus het meegezonden bestand met de vertaling van het boek – en begon te lezen. Een verrassender leeservaring heb ik zelden gehad. Want hier was weliswaar alles anders geworden (Nederlands werd Duits), maar tegelijk zag ik mijn eigen woorden daarin glashelder terug alsof alles bij het oude was gebleven. Bärbels vertaalvernuft leek het volmaakte taal-equivalent gevonden te hebben voor Lampedusa’s beroemde woorden uit *De tijgerkat*: ‘Alles moet anders, opdat alles hetzelfde blijft.’

‘Wat voor wezen is het zoogdier dat op twee achterpoten loopt,’ zo was ik mijn *Inleiding* begonnen, ‘dat zich ervan bewust is dat hij denkt, materiële hulpmiddelen gebruikt en zijn omgeving naar zijn hand zet volgens denkbeelden die hij eerder ontwikkeld heeft?’ Nu las ik, zo trots als een keizer die plots nieuwe kleren gekregen heeft: ‘Was für ein Wesen ist das Säugetier, das auf zwei Hinterbeinen geht, sich seines Denkens bewusst ist, materielle Hilfsmittel gebraucht und seine Umgebung nach seinen zuvor entwickelten Vorstellungen gestaltet?’ Dat was niet alleen inhoudelijk juist weergegeven, maar ook het ritme van de zin, waarin de ziel van de schrijver haar *timbre* heeft, was zo natuurlijk behouden gebleven dat de hele vertaling klonk als moeiteloos vanzelfsprekend. Zo moest het – en anders kón het niet. Dat is, zoals u misschien weet, *het* kenmerk dat de Duitse Verlichtingsfilosoof Immanuel Kant toeschrijft aan een kunstwerk.

In die eerste zin alleen al was de vertaling dus een kunstwerkje op zich, bescheiden en bijna onopgemerkt – alsof de vertaalster dáárin stiekem en alleen voor de goede lezer merkbaar ook haar eigen handtekening had achtergelaten. Want als bescheidenheid en dienstbaarheid hèt kenmerk van de goede vertaler zijn – en die bescheidenheid gewoonlijk alleen maar toeneemt naarmate de vertaler beter wordt – dan is dat op het werk van Bärbel Jänicke bij uitstek van toepassing. ‘Dat is,’ zo schreef ze mij in haar mail, ‘toch eigenlijk het mooiste aan vertalen, dat je zo nauwkeurig leest en zoveel nieuws leert.’ En dat is, zo kon ik op dat ogenblik terugkaatsen, voor een auteur het mooiste aan een *vertaling*: dat je erdoor *jezelf* nauwkeuriger gelezen ziet en *jezelf* ook nauwkeuriger gaat lezen dan je voorheen had gedaan. En dat je op jouw beurt daarin zoveel nieuws leert. Bijvoorbeeld over het karakter, de *handtekening* van de vertaler, die zelfs jouw eigen diepste gedachten lijkt te hebben kunnen lezen. Want in het Duits is de zin nog net iets korter dan in het Nederlands (van 35 naar 29 woorden), alsof

Bärbel ongemerkt mijn stilistische hoofdregel had ontdekt: dat wat korter *kan* ook korter *moet*, zolang de helderheid er maar niet onder lijdt.

Ook wat dat laatste betreft hoefde ik mij, zo bleek al snel, geen zorgen te maken. Zorgen maakte zich eerder Bärbel, die daarom aan haar mailtje een vragenlijstje had toegevoegd – ‘een (*heus!*) heel klein vragenlijstje’, schreef ze er bezwerend bij – met fragmenten of uitdrukkingen waarover ze zich onzeker voelde of waarbij ze vreesde de grenzen van haar bescheidenheid te hebben overschreden.

In een passage over de taaltheorie van Ferdinand de Saussure had ik geschreven: ‘Er is geen enkele reden waarom een kat “kat” zou heten en niet “kot”.’ Zulke woordspelingen of woordvoorbeelden zijn altijd lastig te vertalen, omdat, zo schreef Bärbel, ‘je in het Duits hier naast “Katze” alleen “Kotze” zou kunnen gebruiken – en dat vond ik onappetijtelijk.’ Even moest ik glimlachten, want onwillekeurig hoorde ik daarin een ander ‘taalrijm’ terug: de geestige woorden van Friedrich Nietzsche in het tweede voorwoord van diens *Fröhliche Wissenschaft*: “*Ist es wahr, dass der liebe Gott überall zugegen ist?*” *fragte ein kleines Mädchen seine Mutter: “aber ich finde das unanständig” – ein Wink für Philosophen!* Maar Bärbel had natuurlijk *gelijk* met haar *Wink* aan deze filosoof, die uit kiesheid dan ook graag akkoord ging met haar voorstel van ‘kat’ en ‘kot’ maar ‘Hund’ en ‘Hand’ te maken.

En ach ja, dat ‘gelijk’.... ‘Altijd een moeilijk woord om in het Duits te vertalen’, schreef Bärbel me – uitgerekend in de context van een hoofdstuk over Nietzsche. ‘Ook de slaven onderwerpen de heren niet op grond van hun gelijk,’ had ik daar geschreven, ‘maar op grond van hun kracht – die geen kracht wil zijn, maar een goddelijk “recht” of een transcendent “gelijk”.’ Bij Bärbel werd dat: ‘*Auch die Sklaven unterwerfen die Herren nicht, weil sie im Recht sind, sondern aufgrund ihrer Kraft – die keine Kraft sein will, sondern ein göttliches “Recht” oder eine transzendente....*’ Tja, *eine transzendente* wat?

Anerkennung misschien, suggereerde Bärbel. Maar *Anerkennung* veronderstelt dat er *iemand* is van wie die erkenning uitgaat, terwijl hier juist een soeverein ‘recht’ in het geding is dat zichzelf genoeg is,’ antwoordde ik. Maar wacht! – had zij in het begin van diezelfde zin niet dat ‘gelijk’ met ‘*im Rechte*’ vertaald, zo prachtig corresponderend (èn contrasterend) met het ‘goddelijk Recht’ dat daarop volgde? Was daarmee het ‘gelijk’ al niet in het ‘*Recht*’ of ‘*im Rechte*’ ondervangen? Dus kon het ‘transcendente gelijk’ gewoon weg – waardoor de tekst bovendien weer nèt iets gecondenseerder en pregnanter werd dan in het origineel.

Elke goede vertaler zal dit soort problemen en dilemma’s herkennen – net als Bärbels verzuchting dat ‘het mooiste aan vertalen [is], dat je zo nauwkeurig leest en zoveel nieuws leert.’ Juist daardoor is elke goede vertaler zich bewust van zijn eigen extreme kwetsbaarheid en feilbaarheid. Ieder woord kan een valkuil zijn, elke zin een betekenis hebben die je over het hoofd ziet, een toespeling bevatten die je *niet* bevat, een andere richting op wijzen dan die waarop je de tekst in jouw vertaling oriënteert. Vandaar de bescheidenheid die elke vertaler moet hebben ingeoefend: het besef altijd weer opnieuw aan het begin te staan van een taak die eigenlijk te groot is en die tot nederigheid dwingt.

Als die paradoxale nederigheid hét kenmerk is waaraan je een goede vertaler herkent, dan herken je daaraan bij Bärbel de *excellente* vertaler. Precies omdat zij nog altijd schroomt zichzelf tot die groep te rekenen. Zo’n Else Ottenprijs, schreef ze mij toen ze gehoord had dat die haar was toegekend: ‘daar durfde ik niet eens van te dromen. Die winnen anderen, die *echt* kunnen vertalen.’ Meer dan deze ontboezeming te citeren (ik hoop dat Bärbel mij de indiscretie vergeeft....) hoef ik eigenlijk niet te doen om de vinger te leggen op haar vakmatige uitmuntendheid – die zichzelf ongeneeslijk steeds weer opnieuw als een vorm van *dilettantisme* ervaart.

‘Dilettantisme’ omdat elke vertaler schroomt voor de opdracht die hem wacht, elke keer weer. Maar ook dilettantisme omdat het (dat is tenslotte de oorsprong van het woord) in weerwil van die schroom

(of misschien *daardoor* en *daarin*) weet te genieten van taal en tekst, boek en schrift, en het wonder van de *betekenis*. Daarom kan ik mij alleen maar trots voelen wanneer Bärbel over het vertalen van mijn boek schrijft: 'Ik heb er zo ongelooflijk veel plezier aan beleefd.' Als zo'n goede lezer en ontcijferaar dát zegt, heb je niets meer te verlangen.

Daarom, Bärbel, dank voor al je toewijding en inspanning. Dank en lof voor je weergaloze vertaalwerk, je ontvankelijkheid, je precieze blik, je taalgevoel – en niet in de laatste plaats je sympathie, die ik sindsdien nóg beter heb leren kennen. Iedere auteur mag zichzelf de hemel in prijzen met een vertaalster als jij. Iedere *taal* mag zich gelukkig prijzen met een vertaalster als jij – onmisbare tolk en *trait-d'union* tussen twee taalgebieden en méér dan dat tussen twee culturen. Het is werk gedaan in bescheidenheid – maar met zo'n geweldige, onschatbare en vaak *onderschatte* betekenis! Vandaag, met deze prijs, schatten wij die heel even in het openbaar naar waarde. Jou past trots – zoals ik er trots op ben dat *jij* mijn boek zo schitterend in het Duits vertaald hebt! Dankjewel.